

GROOTSE PLANNEN

SVEN VRIELINCK

GROOTSE *plannen*

**De kadastrale Atlas van België van P.C. Popp:
genese en datering (1840-1880)**

Amsterdam University Press

Deze uitgave kwam tot stand in het kader van het project POPPKAD (Queteletcentrum voor Kwantitatief Historisch Onderzoek)

Afbeelding omslag: Detailopnames Diksmuide en Brugge, kadastrale Atlas, Vakgroep Geografie, Universiteit Gent
Ontwerp omslag: XPair
Ontwerp binnenwerk: Sander Pinkse Boekproductie

ISBN 978 94 6298 785 2
e-ISBN 978 90 4853 975 8
NUR 680

Uitgeverij AUP is een imprint van Amsterdam University Press.

© S. Vrielinck / Amsterdam University Press BV, Amsterdam 2018

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoud

Woord vooraf	7
Inleiding	9

DEEL I Het onroerend bezit geboekstaafd: presentatie van de Atlas

1 De leggers	12
2 De perceelplannen	13
3 Het kadaster versus de Atlas	15
4 Kadastrale atlassen in België en het buitenland	16
5 Een nieuw leven voor de Atlas	20

DEEL II Een monument in wording: beschrijving van het atlasproject

1 Persoonlijke achtergrond van Popp	22
Familieperikelen	23
2 De moeizame wording van de Atlas	25
2.1 Voorbereiding en opzet (1840)	25
2.2 De <i>Atlas cadastral de la Flandre occidentale</i> (1841–1854)	27
– Terugval en tegenspoed (1846–1849)	28
– Gerechtelijke procedures	31
– Herwonnen elan (1849–1854)	33
2.3 De nationale Atlas onder Valckenaere (1858–1862)	35
2.4 De Brusselse episode: de <i>Société des plans cadastraux</i> (1862–1871)	37
– De schaduw van de politiek	39
– De krachtenbundeling met <i>l'Office de Publicité</i>	42
– Tijden van voorspoed (1863–1867)	43
– Op gescheiden wegen (1867–1871)	45
2.5 De strijd om het bestaan (1871–1875)	46
– Het faillissement van Du Jardin	47
2.6 De kleine heropstanding (1876–1879)	49
2.7 De erfenis van Popp	50
3 Het atlasproject nader bekeken	55
3.1 De Atlas als commercieel product	55
3.2 Individuele drijfveren	56
– Popp's aspiraties	56

- Relaties en netwerken	60
3.3 Ideologische achtergrond	61
3.4 De Atlas als statussymbool	62
4 Eindbalans: de anomalie van de Atlas	63

DEEL III Repertorium

1 Technische steekkaart	67
2 Productieploeg en medewerkers	68
3 Datering	73
4 Repertorium van atlasdelen	75
Bijlage Huizen in cijfers en beeld	133
Noten	140
Bronnen en bibliografie	153
Herkomst van de illustraties	162
Namenindex	163

Woord vooraf

De zogenaamde poppkaarten of *plans Popp* zijn een bekend begrip in de wereld van historici, geografen en heemkundigen van België. ‘Grootse plannen’ brengt het indringende en fascinerende verhaal over deze koninginnenbron uit de negentiende eeuw. Auteur Sven Vrielinck beschrijft op meticuleuze wijze het ontstaan en de achtergrond van dit unieke werk dat Philip-Christian Popp heeft uitgegeven. De Atlas, die duizenden kaarten en registerbladen beslaat, bevat identificatiegegevens van alle onroerende goederen en vastgoedeigenaars in aanzienlijke delen van België. Het werk is exceptioneel vanwege de bijzondere menselijke en financiële inspanning van de makers en vanwege de ongeëvenaarde verzameling van data over het onroerende patrimonium in meer dan 1.700 gemeenten. Ter voorbereiding van het project POPPKAD van de Universiteit Gent is Sven Vrielinck op zoek gegaan naar een verklaring voor de vele geheimen die deze merkwaardige Atlas omgeven. Wat waren de drijfveren van Popp? Hoe kwam de uitgave tot stand? Wie waren de makers van de gedetailleerde tabellen en prachtige kaarten? Wat maakt de Atlas uniek in zijn soort? Dit boek biedt voor het eerst een antwoord op deze en andere vragen. Tevens bevat het een repertorium van alle atlasdelen en een heuristische bijdrage over huizenonderzoek.

Het verhaal van Sven Vrielinck biedt een opmerkelijke inkijk in de mentale en sociaal-politieke wereld van het negentiende-eeuwse België. De drang van meten en weten mondde uit in een rijke dataverzameling waarvan de publicatie in internationaal perspectief uniek is. Daarbij verraadt de uitgave de fascinatie voor vastgoed en grondeigendom. Land bleef tot diep in de negentiende eeuw de voornaamste vorm van rijkdom en een pijler van maatschappelijk prestige. Daarenboven leert het atlasverhaal ons over de ideologische achtergrond en sociale, politieke en economische netwerken in de jonge natie. Dankzij origineel onderzoek – een bedrijfsarchief is er niet meer – slaagt Sven Vrielinck erin om een oude leemte te vullen. De Poppatlas staat al lang bekend als een ware goudmijn voor onderzoekers maar bleef tot nu toe met vele raadsels omhuld. Het blootleggen van de drijfveren, de beschrijving van het publicatieverloop en *last but not least* de datering van alle plannen en leggers zijn cruciale stappen in de ontsluiting van dit nuttige naslagwerk voor een ruim publiek.

Eric Vanhaute
Hoogleraar Universiteit Gent

Inleiding

‘Grootse plannen’ is een toepasselijke titel voor een studie die het ambitieuze levenswerk van Philip-Christian Popp als onderwerp heeft. In de geschiedenis van de Belgische cartografie neemt Popp een bijzondere plaats in. Zijn naam is onlosmakelijk verbonden met de *Atlas cadastral parcellaire de la Belgique*, die door hem werd uitgegeven. Dit negentiende-eeuwse werk kent zijn gelijke niet. Het bevat een onoverzienbare massa aan vastgoedgegevens die op fraaie kaarten en in overzichtelijke tabellen zijn samengebracht. Door de hoge graad van detail, de nauwkeurigheid, de omvang en de rijkdom van informatie vormt de Atlas een eersterangsbron voor iedereen die op zoek is naar harde inlichtingen over het onroerende patrimonium, grondeigenaars en bezitsverhoudingen in de negentiende eeuw.

De belangstelling voor de Atlas is de laatste jaren in een stroomversnelling geraakt. Lange tijd lag de publicatie veilig opgeborgen in vakbibliotheken, waar de zeldzame en fragiele exemplaren alleen door ingewijden werden geraadpleegd. Door de digitalisering van de collectie en de publicatie van delen ervan op het internet is de Atlas binnen handbereik van het ruime publiek gekomen. De hedendaagse lezer beschikt daarboven over uitstekende handboeken die de toepassingsmogelijkheden van de Atlas in detail beschrijven. Ondanks deze ontwikkelingen blijft de Atlas grotendeels in duisternis gehuld. Essentiële vragen als waarom de reeks tot stand kwam en er nauwelijks of geen vergelijkbare publicaties bestaan, blijven onbeantwoord. Het is gissen naar de motieven van de makers en de wijze waarop het atlasproject werd uitgevoerd. Bovendien ontbreekt een betrouwbare datering van de meeste kaarten die elk een momentopname van de verschillende gemeenten weergeven. Deze studie moet de lacune vullen. In het kader van het project POPPKAD zijn we op zoek gegaan naar een antwoord op de vele vragen die deze bijzondere

publicatie omringen. Uitgebreid onderzoek in uiteenlopende archieven leverde nieuwe en onuitgegeven bevindingen op die in deze uitgave zijn samengebracht.

Dit boek bestaat uit drie delen. Het eerste deel is een introductie voor wie niet vertrouwd is met Popp's Atlas. Hierin komen de negentiende-eeuwse kadasterbronnen waarmee de publicatie is opgebouwd, kort aan bod. Op de brontechnische kenmerken en de onderzoeksmogelijkheden van het kadaster wordt niet uitgebreid ingegaan. Belangstellenden kunnen hiervoor terecht in gespecialiseerde studies die in de loop van de jaren werden uitgegeven en die de historische bronnen in detail beschrijven.¹

Deel II – het hoofdbestanddeel van deze studie – is gewijd aan de ontstaansgeschiedenis van de Atlas. De publicatie kende een bewogen verloop, waarvan de chronologische beschrijving een flink deel van de tekst inneemt. De realisatie van het project is een opmerkelijk verhaal van beproeving en wilskracht. Het relaas dat volgt, brengt tevens de dieperliggende factoren die de onderneming hebben bepaald aan de oppervlakte. Nadat we het wel en wee van het project uit de doeken hebben gedaan, belichten we de drijfveren van de makers en gaan we op zoek naar een verklaring voor het unieke karakter van de Atlas. Het uitgevoerde onderzoek stelt ons in staat om een antwoord te geven op vragen als waarom Popp de uitgave heeft ondernomen, welke succes- en faalfactoren het verloop bepaalden en wie de geldschietters waren.

Tijdens de beschrijving van het project gaat ruime aandacht uit naar de figuur van Popp. Het hoofdpersonage van het verhaal, een geboren Utrechenaar die zich in België vestigde, onderscheidde zich samen met zijn bekende echtgenote Caroline Boussart op uiteenlopende terreinen. De brieven, notariële akten, ambtelijke stukken, krantenartikelen en andere documenten die we

op het spoor kwamen, plaatsen de cartograaf in een nieuw daglicht en wekken zijn gedreven bestaan weer tot leven. De biografische inlichtingen die in het tweede deel zijn verwerkt, vormen evenwel geen compleet levensverhaal van Popp of zijn vrouw. Een aantal realisaties van het echtpaar vallen immers buiten het bestek van het onderzoek. Hun verwezenlijkingen in de wereld van de pers en de literatuur komen slechts aan bod voor zover ze relevant zijn voor de onderzoeksvragen die we stellen. Voor aanvullende inlichtingen verwijzen we de lezer naar de persstudies en andere publicaties waarvan de titels in de literatuurlijst zijn opgenomen.

Het derde deel – het repertorium van de atlasdelen – bevat een compleet overzicht van de plannen en de leggers die in de atlasreeks zijn verschenen. Belangrijk in deze lijst zijn de jaartallen die erin voorkomen. Elk stuk werd door ons gedateerd wat voor de grote meerderheid van de uitgegeven plannen en de bijhorende documenten nog nooit eerder is gebeurd. Hiermee verdwijnt een belangrijke hinderpaal voor geschiedkundig onderzoek. Van de meeste atlasdelen, die elk een momentopname van een gemeente weergeven, was niet bekend op welk jaar ze betrekking hebben. Op schaarse uitzonderingen na komen er immers geen datums in de Atlas voor. Deze leemte werd tot op heden niet gevuld. Alleen van de provincie Oost-Vlaanderen en een klein aantal gemeenten daarbuiten, samen goed voor negentien procent van alle uitgegeven atlasdelen, hebben historici in de loop van de afgelopen eeuw de publicatie van een datum voorzien. De jaartallen die in het bijgevoegde repertorium figureren, steunen op uitgebreide opzoekingen die in kadastrale archieven verspreid in het land werden verricht.

De voorliggende uitgave is een realisatie van het project POPPKAD dat met steun van FWO-Vlaanderen (Herculesstichting) door de Universiteit Gent wordt uitgevoerd. POPPKAD ontwikkelt een historische databank van kadastrale gegevens uit de negentiende eeuw in België. Voor de opbouw van deze infrastructuur wordt dankbaar gebruik gemaakt van de rijke collectie aan vastgoedgegevens die Popp in het licht heeft gegeven. De Atlas levert het materiaal voor de studie van een aantal regio's en plaatsen die door het project grondig worden gedocumenteerd. Het beheer van POPPKAD berust bij het Queteletcentrum voor Kwantitatief Historisch Onderzoek dat recent onder leiding van Isabelle Devos en Eric Vanhaute aan de Universiteit Gent werd opgericht.

De resultaten van deze studie steunen grotendeels op archiefonderzoek. Graag bedanken we de personen die op de een of andere wijze hierbij behulpzaam zijn geweest. Onze erkentelijkheid gaat in het bijzonder uit naar Pieter De Reu (UGent), Daniel Detry (FOD Financiën, kadaster Mons), Jean-Louis Dupont (Ramet), Edwin Maes (Utrecht), Inge Merckx (Mainz), Sven Heusequin (Rijksarchief Brugge), Thijs Lambrecht (UGent, Vakgroep Geschiedenis), Marie-France Retelet (FOD Financiën, kadaster Mons) en het personeel van het Rijksarchief en Stadsarchief Brugge. Voor het bereidwillig ter beschikking stellen van illustraties danken we Johan Dambuyne (Rijksarchief Antwerpen-Beveren), Brigitte De Meyer (MIAT), Jan D'hondt (Stadsarchief Brugge), Benoît Labarre (Koninklijke Bibliotheek), Wim Van Roy (UGent, Vakgroep Geografie), Luc Wanlin (Archives et Musée de la Littérature) en Torsten Wiedemann (UGent, Vakgroep Geschiedenis).